

Josef Bartoň

Ježíš přišel zavřenými dveřmi? Sonda do českého liturgického překladu Nového zákona

Olomoucký biblista Ladislav Tichý před časem na stránkách časopisu *Teologické texty* věnoval svůj příspěvek¹ jednomu závažnému překladatelskému poklesku v českém liturgickém překladu (Jan 1,1: „a to Slovo byl Bůh“). Těžiště onoho pochybení spočívá v závěrečné fázi procesu překladatelovy práce² – ve vybudování českého textu, ale může mít při opravdu pozorné recepci ze strany čtenáře dopad na věcnou (dogmatickou) stránku.³

Nezvládnutí řecké konstrukce?

Chtěl bych připomenout jiné frekventované (i když teologicky méně exponované) místo v témže liturgickém neboli Bognerově⁴ (dále zkratka Bog) překladu. Jeho chybné vyznění má tentokrát kořen naopak už v nejzákladnější rovině překladatelovy práce – v bazálně jazykovém porozumění originálu⁵ – a jde vposledku o poměrně významnou věcnou, „kvalitativní“ chybu.⁶ Pozornost budeme věnovat části versetu Jan 20,26, kratičkému textovému úseku: „Ježíš přišel zavřenými dveřmi.“ Tomuto znění čtenář (nebo posluchač při liturgickém předčítání) nemůže rozumět jinak, než že Ježíš prošel skrz zavřené dveře na způsob pohádkové bytosti. Řecký originál však takový zúžený popis Ježíšova příchodu nepředkládá: *ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων*.

Participální konstrukce *τῶν θυρῶν κεκλεισμένων* je běžná polovětná vazba genitivu absolutního, která vyjadřuje příslovečnou okolnost doprovázející Ježíšův příchod, zabarvenou bezpochyby více nebo méně přípustkově: „přestože dveře byly zavřeny.“ Nic víc, žádnou bližší specifikaci, „techniku“ příchodu, ani to, jestli Ježíš byl při svém „vstupu“ viděn či zda potom svůj příchod učedníkům nějak vysvětlil, evangelista nesděljuje. Řecká konstrukce nepřipouští, aby byla chápána jako příslovečné určení místa (jako odpověď na otázku „kudy?“), a byla tedy tvůrcem liturgického překladu patrně chybně pochopena a přeložena.⁷ Jak k tomu však mohlo dojít,

když je zmíněná řecká vazba jednoznačná, průhledná a v textech obvyklá? Každý, kdo se učí staré řečtině, si ji přece musí osvojit velmi brzy, nedlouho od okamžiku, kdy se vůbec seznámí s prvními řeckými participii.

Předlohou nebyl řecký, nýbrž latinský text

Jak místo řeší některé jiné české překlady, zvláště ty, jež mají s Bog nějakou souvislost? Už při zběžném textovém porovnání je patrné, že Bog jako celek v mnoha momentech navazuje na starší překlady dominikánů Pavla V. Škrábala (1. vyd. Olomouc, 1948; dále zkratka Škr) a Ondřeje M. Petru (1. vyd. Řím, 1969; dále zkratka Prů).⁸ Škr (mimochodem první český katolický překlad výslovně proklamující, že byl proveden z řeckého originálu) má znění „zavřenými dveřmi“. Prů (ačkoli celkově dost úzce navazuje na Škr) překládá „při zavřených dveřích“,⁹ tedy doslovně stejně jako meziválečný evangelický překlad Žilkův (1. vyd. Praha, 1933; dále zkratka Žil). Starší katolický překlad Jana L. Sýkory (1. vyd. Praha, 1909/1914; dále zkratka S) a jeho revize provedená Janem Hejčlem (1. vyd. 1933/1934; dále zkratka S-H) mají „zavřenými dveřmi“, stejně jako verze Rudolfa Cola (1. vyd. 1947 poměrně úzce navazuje na S-H; 2. vyd. 1961 je výrazněji přepracované).¹⁰ Z novějších překladů Nového zákona uvedeme ještě alespoň nejvýznamnější a nejrozšířenější z nich, tzv. *Český ekumenický překlad* (1. vyd. celého Nového zákona Praha, 1979; dále zkratka ČEP): „ač byly dveře zavřeny.“ Z celého přehledu je patrné, že řeckému originálu věcně odpovídají verze Žil, Prů a ČEP (ze stylistického hlediska je únosná vlastně jen verze ČEP, který řeckou polovětnou konstrukci překládá vedlejší větou; stylová stránka však není v centru pozornosti našeho uvažování).

Není asi náhodou, že chybné řešení „zavřenými dveřmi“ volí téměř všichni katoličtí překladatelé (s výjimkou Prů). Katolické prostředí bylo ještě relativně nedávno velmi úzce svázáno s latinským překladem Bible (s Hieronymovou *Vulgátou*, jejíž revizí a mírným přepracováním vznikla *Nová Vulgáta*, vydaná 1979) a překládání přímo z originálních jazyků (řečtiny, hebrejštiny, aramejštiny) bylo dlouho spojeno s určitým ostychem nebo i obtížemi.¹¹ *Vulgáta* i *Nová Vulgáta* dotyčný úsek tlumočí „venit Iesus ianuis clausis“. Spojení „ianuis clausis“ je polovětná participální konstrukce ablativu absolutního,

kteřá je ve *Vulgátě* běžným překladovým protějškem řeckého genitivu absolutního (někdy *Vulgáta* využívá rozvedení do věty). Zde je dobře si současně připomenout banální skutečnost, že samotný latinský ablativ – 6. pád má v češtině jako jeden ze základních ekvivalentů prostý instrumentál – 7. pád (kým, čím). Hlavní klíč k překladu „zavřenými dveřmi“ tedy nejspíš tkví ve faktu, že překladatelé měli v daném místě jako jedinou předlohu latinský text a že latinský ablativ přeložili prostě instrumentálem. Letmý exkurz do historických českých překladů nás v této domněnce utvrdí. Staročeská *Bible drážďanská* (reprezentující nejstarší verzi, tzv. první redakci staročeské Bible; dále zkratka Drážď), která měla za předlohu latinskou *Vulgátu*, má „dveřmi zavřenými“, podobně také o 350 let mladší barokní katolická *Bible svatojánská* („zavřenými dveřmi“), stejně jako i *Bible svatojanská* (na *Svatováclavskou* úzce navazující) z 19. století.¹² Naopak bratrská *Bible kralická*, která se hlásí k řeckému originálu, překládá polovětnou vazbu věcně správně (a navíc i stylisticky obstojně) souřadně připojenou hlavní větou: „přišel Ježíš, a dveře byly zavřeny.“

Instrumentál za ablativ a zanedbání polovětné vazby

Sama volba českého instrumentálu za latinský ablativ je zde patrně obtížně obhajitelná. Latinský ablativ jako takový ve svých obvyklých významech není totiž příliš nakloněn tomu užití, jakým by chtěl směřovat překlad „(přišel) dveřmi“. Nelze mu jednoduše přisoudit funkci příslovecného určení místa na otázku „kudy?“, jakou může plnit český instrumentál „dveřmi“, tj. jakou by mělo předložkové spojení „skrz dveře“. ¹³ Český překladatel patrně podlehl „školskému“ pokušení mechanicky nahradit latinský bezpředložkový ablativ jeho nejfrekventovanějším, „nejdoslovnějším“ českým ekvivalentem, instrumentálem, aniž by nějak promýšlel skutečné možné funkce ablativu v dané konstrukci a příslušném kontextu. Stalo se to již středověkému anonymovi v *Bibli drážďanské*, kterému bychom nerozeznání polovětné participální vazby snad ještě odpustili.¹⁴ Další překladatelé se pak buď téže chyby dopouštěli každý samostatně (při vědomí vysoké úrovně popisů a výkladů latinské gramatiky v 17. století a dále až dodnes ovšem zůstáváme na rozpacích a nenacházíme důvod pro omluvu či pochopení takového lapsu), nebo přebírali jeden od druhého hotovou formuli.

Celá věc je podtržena skutečností, že totožná konstrukce (genitiv absolutní τῶν θυρῶν κεκλεισμένων), kterou evangelista použil o několik versetů výše (Jan 20,19), je v latinském tlumočení *Vulgáty* i *Nové Vulgáty* vyjádřena nikoli ablativem absolutním, nýbrž tentokrát vedlejší větou: „cum [...] fores essent clausae“ (Drážď: „když [...] dveře biechu zavřeny“; Bog má samostatnou hlavní větu: „měli dveře zavřeny“). To byl možná další faktor, který pudil naše překladatele z latiny, aby obrat „ianuis clausis“ v Jan 20,26 přeložili za každou cenu jiným způsobem, i když vyjadřoval totéž.¹⁵

Poslední moment, který pravděpodobně překladatele ovlivnil, je síla exegetické tradice. Augustinus ve svém výkladu daného místa (*In evangelium Ioannis tractatus* CXXI, 4) přirovnává Ježíšův příchod mezi učedníky v Jan 20,19 (a automaticky to platí i pro Jan 20,26) k jeho zázračnému narození z Marie, jejíž panenství zůstalo nedotčeno. Tato interpretace Janova textu byla v katolické Evropě široce rozšířena mj. prostřednictvím Tomáše Akvinského, který Augustina cituje a téma dále rozpracovává (*Super evangelium s. Ioannis lectura* XX, 4).¹⁶ Překlad ablativu „ianuis clausis“ v 20,26 instrumentálem pak usnadnil vtažení ideje starých exegetů přímo do textu českého překladu.¹⁷

Kritická pozornost vůči liturgickému novozákonnímu textu

Jak bylo řečeno v úvodu, překladový obrat „zavřenými dveřmi“ nemůže být (nemístně nezužujícím) ekvivalentem řeckého τῶν θυρῶν κεκλεισμένων. Je zřejmé, že i někteří „předbognerovští“ překladatelé (S, S-H, Col, Škr), přestože prohlašují, že překládali z řeckého originálu nebo že k němu přihlíželi,¹⁸ při práci na versetu 20,26 do řeckého originálu nenahlédli, protože by jim přinejmenším připomněl, že „ianuis clausis“ je polovětná vazba – ablativ absolutní. Vrátime-li se k současnému liturgickému překladu (Bog), lze mít za potvrzené, že také jeho autor tuto pasáž překládal nikoli jen „se zřetelem k Nové Vulgátě“,¹⁹ nýbrž – zcela bez zřetele k řeckému originálu, což je při dnešní potenci lingvistické i teologické vzdělanosti a při hloubce a šíři české biblické tradice na pováženou. Navíc se i v překladu samotné latinské formule dopustil pochybení, anebo je mechanicky převzal ze starších překladů.

Malá sonda, kterou jsme právě provedli, přináší jako svůj výsledek varovné zjištění, které by mělo být výzvou k daleko pečlivější práci při

dalších revizích liturgických biblických textů. Čtenářovu podezření, zda lapsů, jaký jsme si ukázali v Jan 20,26, není více, nelze bohužel než přitakat, i když v tomto příspěvku už není pro další příklady a rozборы prostor.²⁰ Český biblický překlad, který je v hojnosti veřejně prezentován při všech katolických liturgiích (a velmi často recipován také při soukromé četbě, parafrázován v modlitbách a citován v odborných teologických pracích), je z moderních překladů druhý nejrozšířenější (po ČEP). Zaslouží si tedy alespoň takovou kritickou pozornost, jakou kdysi věnoval Jaroslav Konopásek ve svých brilantních studiích tehdejšímu liturgickému textu českých protestantů, *Bibli kralické*.²¹

POZNÁMKY:

1/ LADISLAV TICHÝ: „Janův Prolog v českém liturgickém překladu“. IN: *Teologické texty* 2000, č. 1, s. 15–16.

2/ Existují různé modely popisující proces, v němž vzniká překlad. Obecný model, jak jej předložil JIŘÍ LEVÝ (*Umění překladu*. Praha 19983, s. 53; 1. vyd. Praha 1963), je trojčlenný: 1. pochopení předlohy, 2. interpretace předlohy, 3. přestylizování předlohy. Modely většiny dalších teoretiků překladu včetně současných se od Levého modelu v zásadních bodech neliší (srov. heslo „Etapy tłumaczenia“. IN: URSZULA DĄBSKA-PROKOP a kol.: *Mała encyklopedia przekładoznawstwa*. Czestochowa 2000, s. 76–80); pro účel tohoto uvažování je dostatečně názorný, a proto se ho přidržíme i v dalším výkladu.

3/ Mužský rod l-ového participia v liturgickém znění „a to Slovo byl Bůh“ při respektování pravidel o gramatické shodě (sloveso „být“ má být ve shodě s podmětovým substantivem, zvláště když jde o osobu) vyvolává chybný dojem, že „Bůh“ je podmětem a „to Slovo“ přísudkem, a že tudíž evangelista ztotožňuje osoby Boha Otce („Bůh“ v Jan 1,1: „to Slovo bylo u Boha“) a Boha Syna (v Jan 1,1 „Slovo“). V řeckém originále je přitom rozlišení podmětu a přísudkového substantiva jednoznačné.

4/ Tento překlad se velmi často označuje jako *Bognerův* podle protagonisty překladatelské skupiny Václava Bognera (1911–1988). Objevil se nejprve rozptýleně v lekcionářích (*Lekcionář I–VI*. Praha 1979–1984), kompletní *Nový zákon* vyšel knižně poprvé v Praze 1989, znovu pak v Kostelním Vydří 1998, 2003 a 2006. Starý zákon dosud není kompletní (Bogner z něj v 70. a 80. letech postupně vydal několik svazků, svoji práci ale nedokončil), v současné době se pracuje na jeho kompletaci a významné revizi již přeložených textů (nedávno se objevil 1. svazek: *Pen-tateuch (Pět knih Mojžíšových): český katolický překlad*. Kostelní Vydří 2006).

5/ LEVÝ (op. cit., s. 54–59) dělí první fázi (pochopení předlohy) na další tři etapy: a) pochopení textu, tj. porozumění filologické; b) pochopení ideově-estetických hodnot díla; c) pocho-

pení autorova ideového záměru. K filologickému porozumění Levý říká: „nevyžaduje žádné zvláštní nadání, je věcí odborné přípravy a řemeslné praxe.“

- 6/ „Kvalitativní chyby“ je termín některých teoretiků překladu (arciť pro svoji určitou vágnost ne zcela šťastný): rozumějí se jimi „prohřešky proti kvalitativním rozdílům mezi východiskovým jazykem a češtinou“, tj. „chyby povahy gramatické nebo lexikální“; jako „kvantitativní“ se pak označují „chyby v širokém smyslu stylistické“, zvláště interference; srov. ZLATA KUFNEROVÁ – JAROMÍR POVEJŠIL – VLASTA STRAKOVÁ: „O zálučnostech interference“. IN: *Překládání a čeština*. Jinočany 1994, s. 47n.
- 7/ Pokud vyloučíme možnost překladatelovy svévole: že by se totiž přímo rozhodl do textu vložit – přidat informaci, o které autor evangelia mlčí.
- 8/ Překlady Škr–Prů–Bog tak tvoří organickou návaznou řadu. Srov. též LADISLAV TICHÝ: „Ondřej Maria Petřů a jeho překlad Nového zákona“. IN: *Studia Theologica* 7, 2005, č. 1, s. 64–68.
- 9/ Stejnou formuli „při zavřených dveřích“ má pak na tomto místě také zbrusu nový katolický novozákonní překlad, z něhož zatím vyšla „pracovní verze“ evangeliáře: *Jeruzalémská bible (Písmo svaté vydané Jeruzalémskou biblickou školou). Evangelia*. Pracovní vydání. Praha 2006.
- 10/ Překlady S–S–H–Col tak tvoří organickou návaznou řadu. Srov. JOSEF BARTOŇ: „Pozapomenutý překlad Nového zákona (příspěvek ke 40. výročí úmrtí českého biblisty Rudolfa Cola)“. IN: *Theologická revue* 75, 2004, s. 187–194.
- 11/ Záležitost ve zkratce ilustrují ostré výpady vlivného profesora Teologické fakulty UK v Praze Vojtěcha Šandy ve 20. letech 20. století proti Janu Hejčlovi, kterému ve věci jeho českého starozákonního překladu vytýká, že „falšuje text a smysl Písma...“ mj. tím, že „překládá některá místa z původního textu a ne z Vulgáty“ (podrobněji viz FRANTIŠEK NOVÁK: *Jan Nepomucký Hejčl a jeho životní dílo*. Praha 1999, s. 87n., odkud také cituji).
- 12/ Poslední kompletní vydání této Bible 1888/1889.
- 13/ Prakticky jediné spojení, kde lze běžněji připustit podobnou funkci (místní určení na otázku „kudy?“) u lat. bezpředložkového ablativu a u českého bezpředložkového instrumentálu, je obrat typu „(hac) via ire“ – „jít (touto) cestou“ (srov. FRANTIŠEK NOVOTNÝ: *Základní latinská mluvnice II*. Praha 1938, § 115). Adverbiální funkce českého instrumentálu ve spojení „jít cestou“, tj. „po cestě“, není táž jako ve spojení „přijít dveřmi“, tj. „skrz dveře“: v této druhé funkci by latina s nejvyšší pravděpodobností nepoužila prostého ablativu, ale zvolila by předložkové spojení („per ianuan“).
- 14/ Neplatí, že by pochybení tohoto druhu byla ve staročeské Bibli běžná. Polovětné konstrukce ablativu absolutního se obvykle překládaly větou, srov. např. Drážď Jan 8,30: „a když to mluvíš“ (lat. „haec illo loquente“).
- 15/ V případě Kralických naopak totožný překlad polovětné konstrukce ve versetu 20,19 („a dveře byly zavřeny“) hovoří dost jasně ve prospěch mínění, že také 20,26 opravdu překládali z řečtiny. Rozhodně se vylučuje možnost, že by tu překládali latinský text *Vulgáty* – a že by

snad na rozdíl od staročeských Biblí, pozdější *Bible svatováclavské* a dalších jen správně pochopili a přeložili ablativ absolutní „ianuis clausis“.

16/ „Dicit enim Augustinus: ‚quaeris quomodo per ostia clausa intrare potuit? [...]‘ et subdit: ‚ille quippe non eis apertis intrare potuit, quo nascente virginitas matris inviolata permansit.‘ Sicut ergo ortus eius ex virgine matre virtute suae divinitatis miraculosus fuit, sic introitus iste.“ Augustinus (i Tomáš, který ho cituje) už jednoznačně předpokládá, že přišel „per ostia“.

17/ Augustinus svůj výklad rozpracovává na základě textu Jan 20,19 (výslovně ve znění „cum [...] fores essent clausae“), nikoli Jan 20,26 („ianuis clausis“).

18/ Pokud jde o předlohu, české katolické Nové zákony 20. století byly vypracovány taktó (citují z podtitulů, úvodů nebo překladatelských poznámek): S a S-H „podle Vulgáty se stálým zřetelem na text původní (řecký)“; Col 1947 patrně (chybí explicitní vyjádření) z řečtiny se zřetelem na *Vulgátu*; Col 1961 „z původního řeckého znění“; Škr „z původního textu“; Prů „z původního řeckého znění“; Bog „z řečtiny se stálým zřetelem k Nové Vulgátě“. Protestantský překlad Žilkův a ČEP byly pořízeny z řečtiny.

19/ Viz pozn. 16.

20/ Srov. autorovu studii (JOSEF BARTOŇ: „Jak 2,18: řecký konektor *ἀλλά* a moderní české novozákonní překlady“. IN: *Sborník katolické teologické fakulty VII*. Praha 2006, s. 17–26), která se více zaměřuje i na ostatní moderní české novozákonní překlady.

21/ Viz především: JAROSLAV KONOPÁSEK: *Bible a jazykozpyt*. Praha 1929; Týž: *Biblické studie*. Praha 1929.

PhDr. Josef Bartoň (* 1966) přednáší jako odborný asistent řečtinu, latinu a staroslovenštinu na KTF UK v Praze a věnuje se teorii překladu se zaměřením na moderní české verze Nového zákona. Kromě toho se v rámci Centra biblických studií (společného pracoviště ETF UK a Filozofického ústavu AV ČR) zabývá novozákonními apokryfy.